

Jean Guichard

Emeritus Prof. at the Conservatoire National des Arts et Métiers (INETOP-CNAM), Paris
ORCID: 0000-0002-3959-1149

Support for the Design of Active Life at a Turning Point

Today, most interventions supporting the construction of active lives have as their sole final purpose helping people enter the job market and manage their employability and careers. The seriousness of the multidimensional crisis that has been growing for several decades now urges redirecting these interventions to a different purpose: that of contributing to the achievement of the objectives and goals defined by the major international organisations (and the experts in these matters) in order to cope with this crisis. Developing these new interventions is premised on grounding them in a transformed conceptual framework, where the concepts of the 'form of life' (Spranger, Agamben) and 'active life' (Arendt) hold the central place and are articulated with the notion of 'capability' (Sen). The ultimate purpose of this new support for the construction of active life is to enable individuals, groups and communities to develop and mobilise the necessary capabilities for designing and implementing the forms of active life that are both economically and ecologically sustainable and humanely fair.

Keywords: active life, capability, decent work, form of life, social justice, support for the design of active life, sustainable development.

Introduction

When vocational guidance developed in industrialised countries at the turn of the 19th century, it gave rise to lively debates around its aims, both in some European countries (Huteau, 2002) and in the United States (United States Bureau of Education, 1914). In both cases, two antagonistic positions clashed. Their argument can be neatly encapsulated in two questions: Is the ultimate purpose of vocational guidance to optimise the functioning of the market economy and to maintain the related social organisation? Or, alternatively, is its aim to promote the development of every person's potential, to increase social justice and to develop a more inclusive society?

Over the 20th century, these debates fell into oblivion, and the former point of view took hold. This can be seen, for example, in the official definition of 'vocational guidance' as formulated by the political leaders of the European Union in 2008. The definition, whose core ideas are outlined in the first section of this article, conceives support for career construction in terms that have given rise to severe criticism in recent decades.

But, as recounted in the second section, for about half a century now, the world has experienced the aggravation of a multidimensional crisis that reached such magnitude that, in 2015, the United Nations unanimously adopted an extended action plan to cope with it. This agenda shows that the interventions supporting people's construction of active lives find themselves at a turning point. Such practices must question their role as an accessory to the rise of this crisis and find out how they can contribute to resolving it.

This path is explored in the last section of this text, which offers a conceptual framework for developing interventions aimed at coping with the crisis. Such interventions must help individuals, groups and communities find their answers to the question: How can we design our active lives so that, in 2050, approximately 10 billion human beings will be able to lead a truly human existence in a world of limited resources?

Current Practices of Vocational Guidance/Career Counselling and Their Criticisms

The dominant conception of support for the construction of active lives

On 21 November 2008, the European Council and the Representatives of the Governments of the Member States of the European Union adopted a resolution that defined career guidance as:

A continuous process that enables citizens at any age and at any point in their lives to identify their capacities, competences and interests, to make educational, training and occupational decisions and to manage their individual life paths in learning, work and other settings in which those capacities and competences are learned and/or used. Guidance covers a range of individual and collective activities relating to information-giving, counselling, competence assessment, support, and the teaching of decision-making and career management skills. (Council of the European Union, 2008)

It may seem odd that a political assembly publishes a legal definition of a profession. However, in the case of career counselling, this can be explained by the fact that any individual's act of pondering what direction to give to their active life necessarily draws on anticipations of a common future and is not without effective consequences for this future. Indeed, the 'considering' paragraphs of the

2008 resolution, which precede this definition, specify this common framework, to which everyone must refer when directing their active life:

The growing globalisation of trade and lengthening of the period of active employment are increasingly requiring individuals to adapt their skills, in order to remain ahead of foreseeable or necessary changes and to safeguard their career paths. (...) Guidance plays a decisive role in the major decisions that individuals have to take throughout their lives. In this respect, it can contribute to empowering individuals to manage their own career paths in a more secure way in the context of today's labour market. (Council of the European Union, 2008)

These paragraphs perfectly exemplify the currently dominant conception of support for the construction of active lives in the most developed liberal economies. The ultimate purpose assigned to this support is explicit: to help young people develop their employability and become skilled workers and to help the latter maintain it, with a view to integrating into and developing their careers in the primary segment of the job market (that of skilled jobs) (Edwards, Reich, & Gordon, eds. 1975).

Criticisms of the presuppositions of this support for the construction of active lives

In recent decades, this conception of career development has invited strong criticism from various academics, notably from David Blustein and Marie Sue Richardson. In 2006, Blustein observed: 'The notion of career (reflecting a hierarchical and planned series of jobs that are thoughtfully selected) is deeply embedded in a sociocultural framework that is relevant to only a minority of individuals around the globe' (Blustein, 2006, p. 3). For her part, Richardson stressed in 2012:

The discourse of vocational choice and the technology of matching persons and occupations, based on interests and abilities that was the foundation of vocational guidance, did not acknowledge that many people had to take whatever jobs they could get with no opportunity to engage in an idealized matching process. Thus, the paradigm and discourse of vocational choice masked the ways in which 'choice' was, in fact, very limited or even nonexistent for some. (Richardson, 2012, p. 195)

Another criticism of the reduction of vocational guidance to inclusion into today's work systems came in 2008 from a team of researchers that adopted the label of the International Life Design Research Group. Based on the insight that '[c]areer problems are only a piece of much broader concerns about how to live a life in a postmodern world' (Savickas & al., 2009, p. 241), these researchers concluded that what was called either vocational guidance or career counselling should become support for the design of life. More precisely and supplementing this conclusion with Hannah Arendt's thorough analyses (1958, 1960), what is at stake here is support for the design of 'active life,' which encompasses, as outlined by Arendt, labour, work and action (see Guichard, 2022). Instead of being limited to the issues of employability, occupational inclusion and professional transitions, such support

should have the objective of helping people give a direction—a meaning—to their active lives in their various dimensions.

Still, the grave crisis in which the world has been sinking for several decades now and the resolution meant to deal with it, voted unanimously by the Member States of the United Nations in 2015, indicate that we must in fact go beyond this conclusion as well.

The Anthropo-Capitalocene Crises and International Resolutions

A multidimensional crisis

As broadly acknowledged, this crisis is manifest in major ecological problems (such as the depletion of natural resources, accumulation of waste, global warming, planetary pollution, rising oceans, etc.), which cause famines and massive migrations, and, at the same time, in a serious degradation of work and employment, which involves the relocation of jobs to countries with low labour costs, a worldwide weakening of labour laws, the development of the precariat, the dissemination of very flexible forms of employment and similar effects (see Supiot, 2022). For example, the International Labour Organisation's report of September 2022 pointed out that, in 2021, fifty million human beings were reduced to slavery conditions. That was ten million more than five years before.

This global crisis has its origin in the conjunction of the galloping global demography (the world population will have multiplied tenfold within two centuries, going from one billion human beings in 1850 to approximately ten billion in a couple of decades) and an extraordinary growth in wealth and consumption inequalities between the rich and the poor. The NGO Global Footprint Network corroborates this observation by calculating the 'Global Overshoot Day' every year. The Global Overshoot Day is the date on which humanity has consumed all the resources that the planet is capable of producing in one year to regenerate consumption and absorb the waste produced. In 1990, this day was 7 December, thirty years later, it was as early as 22 August. However, this average hides considerable differences: in 2022, if the whole of humanity had lived like an 'average Qatari,' the day of the overshoot would have been 10 February, whereas it would have been as late as 20 December, if all humans had lived like an 'average Jamaican' (the corresponding date for an 'average US citizen' was 13 March).

The problems caused by the ecological footprint of the human species have been given a global moniker of 'the crisis of the Anthropocene.' However, insofar that they fundamentally result from the ways of living of the most affluent humans (and therefore from the economic system on which they are based), they have been more aptly renamed as 'the Capitalocene crisis' (Malm, 2015; Moore, 2017). Two passages from the 2022 Global Inequality Report convey the two central characteristics of this crisis:

The wealth of richest individuals on earth has grown at 6 to 9% per year since 1995, whereas average wealth has grown at 3.2% per year. Since 1995, the share of global wealth possessed by billionaires has risen from 1% to over 3%. This increase was exacerbated during the COVID-19 pandemic. In fact, 2020 marked the steepest increase in global billionaires' share of wealth on record. (...) Global income and wealth inequalities are tightly connected to ecological inequalities and to inequalities in contributions to climate change. The world level: the top 10% of emitters [of CO₂] are responsible for close to 50% of all emissions, while the bottom 50% produce 12% of the total. (Chancel, & al., 2022, pp. 10–12)

An agenda that remained a dead letter

To cope with this crisis, the UN unanimously voted in 2015 for a resolution entitled *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. This action plan very accurately defined 17 objectives and 169 targets to be achieved by 2030 (i.e. over the next 8 years!) in order to build a world with a sustainable and equitable economy (UN, 2015). In his encyclical letter *Laudato Si'* (2015), Pope Francis responded to these developments with an appeal that gist of which is rendered in two quotation from §§ 202 and 53:

It is we human beings above all who need to change (§202). The problem is that we still lack the culture needed to confront this crisis. We lack leadership capable of striking out on new paths and meeting the needs of the present with concern for all and without prejudice towards coming generations. The establishment of a legal framework which can set clear boundaries and ensure the protection of ecosystems has become indispensable, otherwise the new power structures based on the techno-economic paradigm may overwhelm not only our politics but also freedom and justice (§53). (Francis, 2015)

However, despite the UN resolution, the Pope's appeal and the pledges of the Member States, reiterated at each Conference of Parties (COP), almost no targets have been achieved. Annually, at the UN General Assembly, Secretary General António Guterres deplores this failure in increasingly vivid terms. On 20 September 2022, he said:

There is another battle we must end—our suicidal war against nature. The climate crisis is the defining issue of our time. It must be the first priority of every government and multilateral organization. And yet climate action is being put on the back burner—despite overwhelming public support around the world. (...) Our world is addicted to fossil fuels. It's time for an intervention. We need to hold fossil fuel companies and their enablers to account. That includes the banks, private equity, asset managers and other financial institutions that continue to invest and underwrite carbon pollution. And it includes the massive public relations machine raking in billions to shield the fossil fuel industry from scrutiny. Just as they did for the tobacco industry decades before, lobbyists and spin doctors

have spewed harmful misinformation. Fossil fuel interests need to spend less time averting a PR disaster—and more time averting a planetary one. (Guterres, 2022)

Given this inertia of public policies, the results of a survey published in *The Lancet (Planet Health)* on 7 September 2021 are not surprising (Marks et al. 2021). Ten thousand young people (16–25 years old) from ten countries (Australia, Brazil, France, Finland, India, Nigeria, the Philippines, Portugal, the UK and the US) completed a questionnaire on an Internet platform. Their responses included the following:

- ◆ 83% agreed that ‘People have failed to care for the planet’;
- ◆ 77% endorsed the proposal that ‘The future is frightening’;
- ◆ 60% answered they felt ‘very’ or ‘extremely’ worried about climate change;
- ◆ 39% said they were ‘hesitant to have children’;
- ◆ 31% considered that ‘their government was doing enough to avoid catastrophe.’

Devise Interventions that Contribute to Coping with Current Crises

This situation has important consequences for professionals who intend to help people design their active lives. They have no other choice but to offer people interventions encouraging them to think about their future in line with the imperative of coping with this mega crisis. This entails helping people focus their thinking on the following question: How can I design my active life so that that, in 2050, approximately ten billion human beings will be able to lead a truly human existence in a world of limited resources?

Giving a direction to one’s active life in accordance with the imperatives of sustainable, equitable and inclusive development

Helping people think in this way involves devising interventions geared to achieving such a goal. This inevitably means to modifying the current interventions.

To do so, it is necessary to start from an essential observation that all the support interventions for the construction of active lives—those currently existing (career counselling or education) or those that we must now devise—are grounded in the same fundamental logic. They ask people to analyse their past, present, and/or anticipated future life experiences (in particular, their activities and the way they consider them) in the light of what they imagine to be the future of society, of the economy, and of the organisation of production in the collectives where they will live. In the course of such interventions, individuals perform an intellectual operation called triangulation. Specifically, they link certain personal experiences (past, present and/or anticipated) to a certain expected common future and, by this linking, elicit (construct) interests, values, skills, and the like. These interests, values,

skills, and the like are in a sense ‘interpretants’ (to use Charles Sanders Peirce’s terminology; see Vogel, 2014, pp. 79–89) produced by the person when they establish a relation between their several experiences by considering them from a certain (implicit or explicit) future perspective and thus endows these experiences with a certain meaning.

In most interventions today, the common future to which the individual refers when thinking about their own future remains implicit. People tend to imagine their common future as a simple continuation of today’s world. Consequently, they view this future in terms of inclusion and occupational careers in today’s work organisations, within the system of economic exchanges in which they are embedded. To put it even more simply, people ask themselves the following question: In which occupational functions can I best invest what I believe to be my skills, my interests, my values, etc., when I examine my experience in the light of the current world of work?

It is exactly this future perspective from which people examine their life experiences that is called into question by the Capitalocene crisis. From now on, individuals must only carry out the analysis of their life experiences on the basis of a preliminary reflection on the world that is to come and on the world that we should develop together. This implies placing at the centre of reflection the conclusions of action plans such as the agenda adopted by the UN in 2015 or others drawn up by experts in these issues, epitomised by the Shift Project in France (Shift Project, 2022). This means that the new interventions must help individuals, groups and communities answer the following question: By what kind of active life/lives can I/ can we together contribute to sustainable, fair and inclusive development?

The ‘form of life’: The core concept of the new support

Devising such support in the construction of active lives for fair and sustainable development involves developing the conceptual field in which to ground such practices (Hooley, Sultana, & Thomsen, eds., 2018; Plant, 2020). Indeed, current career development interventions are based on a set of concepts and terms imported from the inventory of human resources management (skills, employability, work values, adaptability, etc.) in the current work systems (Supiot, 2019). As a result, like it or not, these interventions make these current work systems the ultimate horizon of reflection.

As opposed to that, the core concept on which to found new interventions should be that of the ‘form of life.’ Indeed, this concept held a prominent place in the beginnings of career guidance and was particularly promoted by the studies of Eduard Spranger (1914, 1921). His 1921 book *Lebensformen. Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit* (literally: Forms of life. Hermeneutical psychology and personality ethics) was reprinted several times in the 1920s and 1930s. Unfortunately, it was translated into English as *Types of Men: The Psychology and Ethics of Personality* and published under this title in 1928. Subsequently, from

an interpretation to another, the six forms of life explored by Spranger became—notably, via the re-workings by Gordon Allport and Philipp Vernon (1931)—the six types distinguished by John Holland (1959), a reductionist psychology ignoring its foundations, namely the concept of the ‘form of life’.

The concept itself underwent significant development in the 20th century, with major contributions coming from, among other thinkers, Ludwig Wittgenstein, Michel Foucault and, in recent decades, Giorgio Agamben. In 2015, Estelle Ferrarese and Sandra Laugier coordinated a thematic issue of *Raisons Politiques*, the journal of the Institut des Sciences Politiques de Paris, which was devoted to the presentation and discussion of the form-of-life concept. Following the definition they proposed, we may start from the realisation that: ‘A form of life holds together social practices and institutions, a relationship to the world and ways of perceiving, attitudes and behavioral dispositions. It determines the framework of possible ideas of the good life’ (Ferrarese & Laugier, 2015, p. 5).

As pointed out by Spranger as early as in 1914, the ‘form of life’ is useful in that it promotes abandoning the vision of an individualised person characterised by certain traits that define them in an essential way and endow them with a certain identity. This means that what we usually regard as the capital of an individual’s properties (skills, personality traits, values, etc.)—anything that, in our eyes, forms their distinctive identity—is a function of the form of life, in which this singular being interacts, dialogues and constructs certain meanings in relation to the institutions specific to this form of life.

This essential point can be illustrated by a fictitious example. Let us imagine a man practicing traditional medicine in a Mapuche community in Chile. In his life form, his special talents (especially the knowledge of the properties of plants) are recognised and valued. In the wake of the industrialised exploitation of the forest, which upsets the living conditions of his community, the man decides to migrate to Europe. Obviously, he will not be recognised as a doctor there. Worse still, if he uses what in his original life form were his talents, he will be prosecuted and have the identity of a delinquent imposed on him, replacing that of a shaman in his previous form of life.

This example is about what, using the vocabulary of human resources management, we call skills (or competencies): skills that are seen as part of the career capital owned by any individual. In contrast, the form-of-life approach considers the talents of every individual to derive from the form of life in which their existence is embedded. Therefore, reflecting on the ‘forms of life’ indispensable for economically sustainable and equitable development presupposes identifying the talents that correspond to each of them. The concept of ‘capability’ as developed by Amartya Sen can be posited to be a good candidate for such an analysis. Indeed, Sen defines ‘capability’ as ‘[t]he opportunity to achieve valuable combinations of human functionings—what a person is able to do or be’ (Sen, 2005, p. 153).

For our purposes, Sen's definition can be combined with that of the 'form of life' and completed as follows: 'what a person can actually do or be in their form of life.' Returning to the 'Mapuche' example, this means that in the Mapuche's form of life, the way of relating to plants that would be called 'knowing of plants' in our culture (see Descola, 2014) is a capability to function as what would be called 'a doctor' in our culture. However, this mode of 'relating to' is not such a capability in the forms of life of today's Western societies.

One major factor in the concept of life form that must be mentioned is that human organisations are fundamentally different from those of animals. Human forms of life have hardly anything in common with the organisation of, say, a beehive. They have hardly anything in common with this type of organisation because a form of life always remains in a potential state, even if it appears realised, established and achieved. Giorgio Agamben's reflection focuses on this point as he observes that what sets humans apart from other species is that they wonder about happiness—about what could make their life happy. As a result, humans are always engaged in reflection on the form of life that would optimise everyone's happiness:

The single ways, acts, and processes of living are never simply *facts* but always and above all *possibilities* of life, always and above all power (*potenza*). Each behavior and each form of human living is never prescribed by a specific biological vocation, nor is it assigned by whatever necessity; instead, no matter how customary, repeated, and socially compulsory, it always retains the character of a possibility. That is why human beings—as beings of power who can do or not do, succeed or fail, lose themselves or find themselves—are the only beings for whom happiness is always at stake in their living, the only beings whose life is irremediably and painfully assigned to happiness. But this immediately constitutes the form-of-life as political life. (Agamben, 2000, p. 4)

Ferrarese and Laugier relate these characteristics of any 'form-of-life' to the scrutiny of the current and potential crises of our century and conclude:

The possibility of a radical transformation of our forms of life is indeed the policy horizon of our century, whether, for example, in adapting to new climatic or environmental conditions (...) It is 'we' who are the transformers of our forms of life. It remains to know who this 'we' is, and that is still the whole point of the critiques of the form of life. Anyway, it turns out that it is indeed through agency over/through the forms of life, and not through 'definitions' or criteria of the human, that we will be able to define the space and the expression of the human. (Ferrarese and Laugier, 2015, p. 10)

Such a conclusion prompts us to devise support interventions for the design of active life geared to coping with the challenges that currently threaten humankind. Such support in the determination of the forms of life should be based on double reflection. One of them, collective, should concern the systems of forms of life capable of affording everybody potentialities of happy life. The other, specific

to every human individual, should focus on their potential for a future personal form of active life as bound up with those of others and based on their interpretations—their readings—(possibly elicited in dialoguing with others) of their past, present and hoped-for life experiences. The ultimate purpose of this revised support can be briefly put as follows: ‘To enable individuals, groups and communities to develop and mobilise the capabilities required to design and implement active lives that constitute forms of life both economically and ecologically sustainable and humanely fair’ (see Guichard, 2021a & b).

Interventions for young people and adults

Within this conceptual framework, interventions can be devised for supporting both young people and adults. For young people, they would include ‘career’ education workshops (career being understood as the ‘course of one’s active life’), no longer referring to the existing professional functions, but rather prompting participants to reflect on the objectives and targets defined in the UN resolution of 2015 (or on those specified by analysts specialising in these issues). In such workshops for young people, the participants would ask themselves: To the achievement of which objective or target can I best contribute? What forms of active life does this endeavour require? Which one would suit me best? How do I prepare for it?

For adults, similar workshops should raise awareness about the imperative of reforming the global systems that organise the production and exchange of goods and services (with a view to ‘re-territorialising’ certain productions and organising short circuits) (see Azam, 2007; Baschet, 2021). Interventions should also promote collective reflections on the possibilities of implementing local systems for the production and exchange of goods and services in a given area (Mandin, 2009).

For both young people and adults, one-on-one counselling dialogues can help individuals analyse their various life experiences (past, present and imagined in the future) by looking at them from the perspective of the forms of active life producing goods and services, which participate in an economy that is both ecologically sustainable and socially equitable, in order to determine the necessary capabilities in this way.

Conclusion: The Conditions for Action

The gravity of the multidimensional crisis of the Capitalocene leaves us no other choice in the field of support for the construction of active life than to abide by the resolutions adopted (often unanimously) by the major international organisations (the United Nations and its specialised agencies, such as the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation [UNESCO] and the International Labour Organisation). This imperative implies a comprehensive, in-depth review of the purposes of this support and, consequently, of the interventions offered

to people, as well as of the conceptual field on which they are based. The fundamental challenge now is to help everyone develop the imagination of a future in which they could project themselves. This future can no longer be that of the current career development, which considers today's work systems to be the ultimate horizon of reflection. This imagined future can only be that of the forms of active life required to create a sustainable and equitable world economy.

Based on the concepts of 'active life' and the 'form of life,' in conjunction with that of 'capability,' new interventions can—and must—be developed to help individuals ask themselves: By what forms of active life can we/can I contribute to achieving the objectives of an economically sustainable and humanely equitable development? What capabilities are at work in these forms of life? What current forms of active life would enable me/us to develop such capabilities?

However, two major problems must be dealt with in order to offer this new support to the public. One is that of the development of research aimed at perfecting the new interventions by experimenting with them and at defining the new conceptual field on which they are based. The other problem is that of the development of structures offering such interventions to the public.

With the intention of developing such research, UNESCO has established a University Chair in Wroclaw (Poland) that carries out a UNITWIN programme entitled 'Life designing interventions (counselling, guidance, education) for decent work and sustainable development,' which brings together some twenty universities. This group has organised various conferences and written many publications, including 2 books (Guichard & al., eds. 2016; Cohen-Scali & al., eds., 2018). All this has happened without any specific funding. The activities of the UNESCO Chair and the UNITWIN programme are carried out on the fringes of ordinary work of the involved organisations. Research grant schemes in the field of support for the development of forms of active life aiming at sustainable and equitable development seem non-existent. The funding offered by the European Union complies with its definition of support for the construction of active lives, which reduces it to the development of occupational careers and the related training: it focuses on employability, the movement of workers on the labour markets and retaining the elderly and people with disability in employment.

Moreover, the question of how to deliver these new interventions to the public remains open. Some should be incorporated into school curricula, and this would require major reforms. Others are intended for people who are not at school. Over the past century, public offices for vocational guidance were set up in various European countries (and no doubt elsewhere). They might be developed by rechanneling their activities towards the new purposes. However, today's neo-liberal policies go in the direction of a gradual defeasance of any public services (Supiot, 2022). It is hard to imagine that the private organisations that replace public guidance facilities can deal with issues other than those of inclusion and career transitions in the current work systems. Will groups of citizens, protest movements, associations and

the like propel the foundation of services that might be called—extending the suggestions of Michel de Certeau (1972, p. 402)—‘laboratories for experimentation of equitable and sustainable development’?

Today, these questions remain unanswered. On 20 September 2022, the UN Secretary General renewed his appeal to political leaders around the world: “As we head to the COP 27 UN Climate Conference in Egypt, I appeal to all leaders to realize the goals of the Paris Agreement. Lift your climate ambition. Listen to your people’s calls for change. Invest in solutions that lead to sustainable economic growth” (Guterres, 2022).

Will António Guterres’ call finally be heard?

References

- Agamben, G. (2000). *Means without ends: Notes on politics*. University of Minnesota Press.
- Allport, G. W., & Vernon, P. E. (1931). *Study of values: Manual*. Houghton Mifflin.
- Arendt, H. (1958). *The human condition*. University of Chicago Press.
- Arendt, H. (1960). *Vita activa oder Vom tätigen Leben*. Piper & Co.
- Azam, G. (2007). Reterritorialisation de l'économie : un enjeu pour la solidarité, un enjeu pour l'écologie [Reterritorialisation of the economy: A stake for solidarity, a stake for ecology]. *7èmes journées du réseau interuniversitaire de l'économie sociale et solidaire* (RIUESS– Rennes – 24 et 25 mai 2007). http://base.socioeco.org/docs/azam_genevieve_rennes_2007.pdf
- Baschet, J. (2021). *Basculements. Mondes émergents, possibles, désirables* [Switchovers: Emerging, possible, desirable worlds]. La Découverte.
- Blustein, D. (2006). *The psychology of working: A new perspective for career development, counseling, and public policy*. Lawrence Erlbaum.
- Certeau, M. de (1972). La culture dans la société [Culture in society]. *Etudes* 336(3), 389–408.
- Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G., et al. (2022). *World inequality report 2022: Executive summary*. World Inequality Lab. Retrieved on October 30, 2022, from https://wir2022.wid.world/www-site/uploads/2022/03/0098-21_WIL_RIM_EXECUTIVE_SUMMARY.pdf
- Cohen-Scali, V., Pouyaud, J., Podgórný, M., Drabik-Podgórná, V., Aisenson, G., Bernaud, J.L., Moumoula, I., & Guichard, J., Eds. (2018). *Interventions in career design and education: Transformation for sustainable development and decent work*. Springer.
- Council of the European Union (2008, December 13). Resolution of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council of 21 November 2008 on better integrating lifelong guidance into lifelong learning strategies. *Official Journal of the European Union*. Official Journal EU, C 319.4. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:42008X1213\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:42008X1213(02))
- Descola, P. (2014). *Beyond nature and culture*. University of Chicago Press.

- Edwards, R.C., Reich, M., & Gordon, D.M., Eds. (1975). *Labor market segmentation*. D.C. Heath Co.
- Ferrarese, E., & Laugier, S., Eds. (2015). *Politique des formes de vie [Life forms policy]*. *Raisons Politiques*, 57, 512. <https://doi.org/10.3917/rai.057.0005>
- Francis (2015). Encyclical letter Laudato Si' of the Holy Father Francis on care for our common home. https://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html
- Global Footprint Network (2022). Country overshoot day. Retrieved October, 28, 2022 from <https://www.overshootday.org/newsroom/country-overshoot-days/>
- Guichard, J. (2021a). Accompagner l'orientation des vies actives vers une économie durable, équitable et humaine [Supporting the construction of active lives contributing to sustainable, equitable and human economy]. In V. Cohen-Scali (Ed.), *Psychologie de l'orientation tout au long de la vie. Défis contemporains et nouvelles perspectives [Psychology of lifelong designing: Current challenges and new prospects]* (pp. 249–268). Dunod.
- Guichard, J. (2021b). Par-delà les compétences à s'orienter, la capacité de diriger sa vie active vers un développement équitable et durable (Postface) [Beyond career construction skills : the capability to direct one's active life towards sustainable et equitable development (Afterword)]. In M. Bangali (Ed.), *Compétence/s à s'orienter: de la théorie à la pratique [Career construction skill/s: From theory to practice]* (pp. 139–46). Bruxelles : Mardaga.
- Guichard, J. (2022). From career guidance to designing lives acting for fair and sustainable development. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*. <https://doi.org/10.1007/s10775-022-09530-6>
- Guichard, J., Drabik-Podgórna, V., & Podgórný, M., Eds. (2016). *Counselling and dialogues for sustainable human development*. Wyd. Adam Marszałek.
- Guichard, J., & Vignoli, E., Eds. (2010). *S'orienter: construire sa vie (numérot thématique) [Directing one's career and constructing one's life (Thematic issue)]*. *L'Orientation Scolaire et Professionnelle*, 39, 3–182. <https://doi.org/10.4000/osp.2397>
- Guterres, A. (2022, 20th September). Secretary-General's address to the General Assembly of the United Nations. New York; <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2022-09-20/secretary-generals-address-the-general-assembly>
- Holland, J. L. (1959). A theory of vocational choice. *Journal of Counseling Psychology* 6, 35–45. <https://doi.org/10.1037/h0040767>
- Hooley, T., Sultana, R.G., & Thomsen, R., Eds. (2018). *Career guidance and social justice in a neoliberal world: Contesting neoliberalism*. Routledge.
- Huteau, M. (2002). *Psychologie, psychiatrie et politique sous la troisième république ; la biocratie d'Edouard Toulouse (1865–1947) [Psychology, psychiatry and politics during the third French Republic: Edouard Toulouse's biocracy (1865–1947)]*. L'Harmattan.
- Malm, A. (2015). The Anthropocene Myth. *The Jacobin*. Retrieved January 14, 2022 from <https://www.jacobinmag.com/2015/03/anthropocene-capitalism-climate-change/>
- Mandin, D. (2009). *Les systèmes d'échanges locaux (SEL). Circulations affectives et économie monétaire [Local exchange systems (LETS): Affective circulations and monetary economy]*. L'Harmattan.

- Marks, E., Hickman, C., Pihkala, P., Clayton, S., Lewandowski, E.R., Mayall, E.E., Wray, B., Mellor, C., & Van Susteren, L. (2021, September 21). Young people's voices on climate anxiety, government betrayal and moral injury: A global phenomenon. *The Lancet. Planetary Health*, 5, 863–873. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3918955>
- Moore, J. W. (2017). The capitalocene, Part I: On the nature and origins of our ecological crisis. *The Journal of Peasant Studies* 44(3), 594–630. <https://doi.org/10.1080/03066150.2016.1235036>
- Plant, P. (2020). Paradigms under pressure: Green guidance. *Nordic journal of transitions, careers and guidance*, 1(1), 1–9. DOI: <https://doi.org/10.16993/njtcg.25>.
- Richardson, M. S. (2012). Counseling for work and relationship. *The Counseling Psychologist*. 40(2), 190–242. <https://doi.org/10.1177/0011000011406452>
- Savickas, M. L., Nota, L., Rossier, J., Dauwalder, J.-P., Duarte, M. E., Guichard, J., Soresi, S., van Esbroeck, R., & Van Vianen, A. E. M. (2009). Life designing: A paradigm for career construction in the 21st century. *Journal of Vocational Behavior* 75, 239–50. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2009.04.004>
- Sen, A. (2005). Human rights and capabilities. *Journal of Human Development* 6(2), 151–66. <https://doi.org/10.1080/14649880500120491>
- Shift Project (2022). *The shift project*. Retrieved November 1, 2002 from <https://theshiftproject.org/en/home/>
- Spranger, E. (1914). Lebensformen. Ein Entwurf [Forms of life: A blueprint]. In *Festschrift für Alois Riehl. Von Freunden und Schülern zu seinem 70. Geburtstag dargebracht* [A publication in honour of Alois Riehl. Offered by friends and students on his 70th birthday] (pp. 413–522). Max Niemeyer Verlag.
- Spranger, E. (1921). *Lebensformen: Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit* [Forms of life: Hermeneutical psychology and personality ethics]. Max Niemeyer Verlag.
- Spranger, E. (1928). *Types of men: The psychology and ethics of personality*. Max Niemeyer Verlag.
- Supiot, A. (2019). *Le travail n'est pas une marchandise: Contenu et sens du travail au XXIe siècle* [Labour is not a commodity: The content and meaning of labour in the 21st century]. Collège de France (leçon de clôture). <https://doi.org/10.4000/books.cdf.7026>
- Supiot, A. (2022). *La Justice au travail* [Justice at work]. Editions du Seuil.
- UN (2015, October 21). Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. 70/1: Transforming our world. The 2030 agenda for sustainable development. http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E
- United States Bureau of Education (1914). Papers presented at the organization meeting of the National Guidance Association, Grand Rapids, Michigan, October 1913, 21–24, 2013. *United States Bureau of Education Bulletin*, 14(587), 1–94. https://www.ncda.org/aws/NCDA/asset_manager/get_file/59456?ver=3946
- Vogel, J. (2014). *Sémiotique de l'information chez Charles S. Peirce* [The semiotics of information according to Charles S. Peirce]. PhD dissertation, Université du Québec, Montreal. https://central.bac-lac.gc.ca/.item?id=TC-QMUQ-6457&op=pdf&app=Library&is_thesis=1&oclc_number=897719949

Jean Guichard

Emerytowany profesor przy Conservatoire National des Arts et Métiers
(INETOP-CNAM) w Paryżu
ORCID: 0000-0002-3959-1149

Działania wspierające konstruowanie aktywnego życia: Punkt zwrotny

Większość wdrażanych obecnie działań wspierających jednostki w konstruowaniu aktywnego życia ma na celu li tylko pomóc im wejść na rynek pracy, wykazać się zatrudnialnością i zarządzać własną karierą. Jednakże w obliczu powagi wielowymiarowego, narastającego przez dziesięciolecia kryzysu działania te należy nakierować na inny priorytet tak, by przyczyniały się one również do osiągnięcia krótko- i długofalowych celów zdefiniowanych przez najważniejsze organizacje międzynarodowe (oraz ekspertów w tej dziedzinie) w ramach prób opanowania tego kryzysu. Wypracowując takie nowe działania, musimy osadzić je na przededefiniowanych fundamentach koncepcyjnych, wspartych przede wszystkim na pojęciach „forma życia” (Spranger, Agamben) i „życie aktywne” (Arendt) w połączeniu z koncepcją „zdolności” (Sen). Ostatecznym celem tak przekształconych działań wspierających konstruowanie aktywnego życia jest umożliwianie jednostkom, grupom i społecznościom rozwoju i aktywowania zdolności niezbędnych, aby projektować i realizować ekonomicznie i ekologicznie zrównoważone, a także sprawiedliwe, formy aktywnego życia.

Słowa kluczowe: Aktywne życie, zdolność, godna praca, forma życia, sprawiedliwość społeczna, wsparcie w konstruowaniu aktywnego życia, zrównoważony rozwój

Wstęp

Gdy na przełomie XIX i XX wieku w krajach uprzemysłowionych zaczęło rozwijać się doradztwo zawodowe, zjawisku temu tak w USA (United States Bureau of Education, 1914), jak i w niektórych państwach Europy (Huteau, 2002) towarzyszyły żywiołowe debaty dotyczące jego celów. W dyskusjach tych ścierały się dwa zasadnicze, antagonistyczne poglądy, których spór ująć można zwięźle w dwóch pytaniach: Czy ostatecznym celem doradztwa zawodowego jest optymalizacja funkcjonowania gospodarki rynkowej i konsolidacja związanej z nią organizacji społecznej? Czy też raczej celem doradztwa zawodowego jest wspieranie rozwoju potencjału

każdej jednostki, podnoszenie poziomu sprawiedliwości społecznej oraz działanie na rzecz bardziej inkluzyjnego społeczeństwa?

W toku XX wieku debaty te poszły w znacznej mierze w zapomnienie, utrwaliło się zaś pierwsze z wymienionych powyżej stanowisk. Świadczy o tym, na przykład, oficjalna definicja „doradztwa zawodowego” sformułowana przez politycznych przywódców Unii Europejskiej w roku 2008. Definicja ta, której kluczowe idee przytoczone są pokrótce w pierwszej części niniejszego artykułu, przedstawia działania wspierające konstruowanie kariery w sposób, który w ostatnich latach spotyka się z surową krytyką.

Jednocześnie zaś, jak kreśli druga część tego artykułu, nasz świat od półwiecza doświadcza zaostrzającego się, wielowymiarowego kryzysu, który osiągnął już taką skalę, że w roku 2015 Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ) jednogłośnie przyjęła plan działania w celu walki z nim. Plan ten wskazuje, że interwencje wspierające jednostki w konstruowaniu aktywnego życia znalazły się w punkcie zwrotnym. Koniecznością staje się dziś zakwestionowanie obecnej roli tych działań, gdyż w swym dzisiejszym kształcie przyczyniają się one do owego kryzysu. Kolejnym zadaniem jest ustalenie, jak mogłyby one przyczynić się do rozwiązania go.

Takim właśnie opcjom przyglądam się w ostatniej części tego artykułu, w której zarysowuję koncepcyjne ramy umożliwiające wypracowanie działań służących walce ze wspomnianym kryzysem. Działania takie pomagałyby jednostkom, grupom i społecznościom odpowiedzieć na nadrzędne pytanie: Jak powinniśmy konstruować nasze aktywne życie, aby dziesięć miliardów ludzi zamieszkujących ziemię w roku 2050 mogło wieść prawdziwie ludzkie życie w świecie o ograniczonych zasobach?

Obecne praktyki doradztwa zawodowego/poradnictwa kariery i ich krytyka

Dominująca koncepcja wsparcia w konstruowaniu aktywnego życia

21 listopada 2008 roku Rada Europejska wraz z przedstawicielami rządów państw członkowskich Unii Europejskiej przyjęła rezolucję, definiującą poradnictwo zawodowe jako:

Stał[y] proces, który pozwala obywatelom, niezależnie od ich wieku i w każdym momencie ich życia, określić swoje umiejętności, kompetencje i zainteresowania, podejmować decyzje w zakresie kształcenia, szkolenia i zatrudnienia oraz kierować swoim życiem osobistym w trakcie kształcenia, szkolenia, pracy i w innych sytuacjach, w których możliwe jest nabycie lub wykorzystanie tych umiejętności i kompetencji. Poradnictwo obejmuje prowadzone indywidualnie i zbiorowo działania w zakresie informowania, doradztwa, oceny kompetencji, wsparcia oraz nauczania umiejętności niezbędnych do podejmowania decyzji i kierowania własną karierą.

Fakt, że polityczne zgromadzenie publikuje prawną definicję pewnej profesji, mógłby wydać się nieco osobliwy. Jednakże w przypadku poradnictwa kariery za wyjaśnienie może posłużyć konstatacja, że jednostkowy akt namysłu nad kierunkiem, który osoba ma nadać swojemu aktywnemu życiu, w sposób nieunikniony wiąże się z czynnikami rzutującymi na wspólną przyszłość i nie pozostaje bez faktycznych konsekwencji dla tej przyszłości. W rzeczy samej, rezolucja Rady UE z roku 2008 w kolejnych punktach konkretyzuje ramy odniesienia wspólne dla wszystkich tych, którzy nadają kierunek swojemu aktywnemu życiu:

Postępująca globalizacja handlu oraz wydłużenie okresu aktywności zawodowej wymagają w coraz większym stopniu stałego dostosowywania indywidualnych umiejętności w celu lepszego przygotowania się do przewidywalnych lub koniecznych zmian i zabezpieczenia w ten sposób rozwoju kariery zawodowej. [...] Poradnictwo odgrywa decydującą rolę w podejmowaniu ważnych decyzji, przed którymi stajemy przez całe życie. Może ułatwiać podejmowanie samodzielnych, ale bezpieczniejszych decyzji o przebiegu własnej kariery w warunkach panujących obecnie na rynku pracy.

Sformułowania te stanowią doskonale podsumowanie koncepcji wspierania obywateli w konstruowaniu aktywnego życia, które dominują dziś w wysoko rozwiniętych krajach, gdzie przeważa model gospodarki liberalnej. Nadrzędny cel przypisany takim działaniom jest jednoznaczny: mają one umożliwić jednostkom podtrzymanie zatrudnialności i osiągnięcie statusu wykwalifikowanych pracowników, a także pozwolić tym ostatnim utrzymać swój status przez włączenie w pierwotny segment rynku pracy (zawodów specjalistycznych) i rozwijanie w nim kariery (Edwards i in., 1975).

Krytyka założeń tak pojmowanego wsparcia w konstruowaniu aktywnego życia

Takie wyobrażenie rozwoju kariery spotkało się w ostatnich dekadach z ostrą krytyką ze strony rozmaitych badaczy, a zwłaszcza Davida Blusteina i Marie Sue Richardson. Wyraziście obrazuje ją zarzut sformułowany przez Blusteina w roku 2006: „Takie pojęcie kariery (w postaci hierarchicznego i zaplanowanego ciągu starannie wybranych posad) jest głęboko osadzone w społeczno-kulturowych ramach istotnych jedynie dla niewielkiej grupy ludzi na świecie”¹ (Blustein, 2006, s. 3). Zaś Richardson (2012, s. 195) podkreśliła w artykule z 2012 roku, że:

Dyskurs wyboru zawodowego oraz technologia dopasowywania osób i zawodów w oparciu o zainteresowania i umiejętności, czyli elementy, które stanowiły podstawę doradztwa zawodowego, nie uwzględniały faktu, że wiele osób nie miało żadnej możliwości uczestnictwa w wyidealizowanym procesie dopasowania

¹ Cytaty z tekstów, które nie zostały opublikowane w polskim tłumaczeniu, przytoczone są w przekładzie tłumaczki niniejszego artykułu (przyp. tłum.).

i zmuszonych było do podejmowania każdej pracy, która im się przytrafiła. A zatem paradygmat i dyskurs wyboru zawodowego maskowały fakt, że „wybór” jest w rzeczy samej bardzo ograniczony, a dla niektórych osób w ogóle nie istnieje.

Innym głosem krytyki wymierzonej w doradztwo zawodowe zawężone do kwestii włączenia jednostek w zastane systemy pracy były wypowiedzi sformułowane w roku 2008 przez grupę badaczy, którzy nazwali się Międzynarodową Grupą Badawczą Konstruowania Życia / Life Design (*International Life Design Research Group*). W oparciu o spostrzeżenie, że „problemy związane z karierą są jedynie elementem ogólniejszych dylematów dotyczących życia w ponowoczesnym świecie” (Savickas i in., 2009, s. 241), badacze ci stwierdzili, że praktyka, którą nazywano doradztwem zawodowym lub poradnictwem kariery, powinna przekształcić się w działania wspierające konstruowanie życia. A dokładniej rzecz ujmując i uzupełniając tę konstatację przemyśleniami Hannah Arendt (1958, 1960): we wsparcie w konstruowaniu „aktywnego życia” (które w ujęciu Arendt obejmuje zatrudnienie, pracę i działanie; zob. Guichard, 2022). We wsparcie, które nie może ograniczać się do kwestii zatrudnialności, inkluzji zawodowej czy zawodowych tranzycji. Takie natomiast, które stara się umożliwić ludziom nadanie ich aktywnemu życiu kierunku – i sensu – w jego rozmaitych wymiarach.

Jednakże potężny kryzys, w którym świat pogrąża się w ostatnich dziesięcioleciach, a także rezolucja w sprawie walki z nim jednogłośnie przyjęta przez Państwa Członkowskie ONZ w roku 2015 wskazują, że musimy pójść jeszcze dalej.

Kryzysy antropo-, kapitałocenu i międzynarodowe rozwiązania

Wielowymiarowy kryzys

Kryzys ten, jak wiadomo, przejawia się z jednej strony poważnymi zaburzeniami ekologicznymi, takimi jak kurczenie się zasobów naturalnych, nagromadzenie odpadów, globalne ocieplenie, zanieczyszczenie planety, podnoszenie się poziomu mórz, itd., których skutkami są klęski głodu oraz masowe migracje, z drugiej strony zaś pogorszeniem się warunków pracy i zatrudnienia w związku z przenoszeniem miejsc pracy do krajów o niskich kosztach siły roboczej, osłabianiem prawa pracy na całym świecie, powstaniem prekariatu, szerzeniem się elastycznych form zatrudnienia itd. (zob. Supiot, 2022). Ilustracją tego procesu jest raport Międzynarodowej Organizacji Pracy (z września 2022), z którego wynika, że w roku 2021, aż pięćdziesiąt milionów ludzi – czyli dziesięć milionów więcej niż pięć lat temu – znalazło się w warunkach niewolnictwa.

Źródłem tego globalnego kryzysu jest galopujący przyrost globalnej demografii (w ciągu dwustu lat populacja świata odnotowała dziesięciokrotny wzrost: od jednego miliarda w roku 1850 do około 10 miliardów prognozowanych za kilkadziesiąt lat) w połączeniu z eskalacją nierówności w stanie posiadania i poziomie

konsumpcji między bogatymi i biednymi. Global Footprint Network, organizacja pozarządowa badająca te tendencje, corocznie oblicza tzw. Dzień Długu Ekologicznego (*Global Overshoot Day*), określając datę, gdy zużycie zasobów naturalnych przez ludzkość osiąga poziom przewyższający zdolność ziemi do ich odtworzenia i wchłonięcia wytworzonych odpadów. W roku 1990, dzień ten przypadł 7 grudnia, natomiast trzydzieści lat później już 22 sierpnia. Jednocześnie zaś za tą uśrednioną wartością kryją się znaczne różnice. A mianowicie, w roku 2022, gdyby cała ludzkość żyła jak „przeciętny Katarczyk”, dzień długu przypadłby 10 lutego, lecz gdyby wszyscy ludzie żyli jak „przeciętny Jamajczyk”, przypadłby on 20 grudnia (dla „przeciętnego obywatela USA” dniem tym był 13 marca).

Problemy wynikające z ekologicznego śladu odcisniętego przez rodzaj ludzki nazwano ogólnie „kryzysem antropocenu”. Jednakże, ponieważ problemy te są zasadniczo konsekwencją form życia właściwych najbogatszym przedstawicielom naszego gatunku (a zatem i systemu gospodarczego stanowiącego ich podstawę), nadano im również bardziej trafne miano „kryzysu kapitałocenu” (Malm, 2015; Moore, 2017). Poniższy wyimek ze Światowego Raportu o Nierówności 2022 (*Global Inequality Report*) zwięźle ujmuje dwie główne cechy tego kryzysu (Chancel i in., 2022, s. 10–12):

Od roku 1995, majątek najzamożniejszych osób na świecie wzrastał o 6 do 9% rocznie, natomiast przeciętny stan posiadania o 3,5% rocznie. Od roku 1995 udział majątku posiadanego przez miliarderów w majątku globalnym wzrósł z 1% do 3%. Wzrost ten przyspieszył podczas pandemii koronawirusa. W rzeczy samej w roku 2020 odnotowano najznaczniejszy w historii wzrost udziału majątku miliarderów w światowym majątku. [...] Światowe nierówności w dochodach i majątku są ściśle powiązane z nierównościami ekologicznymi oraz z nierównościami w przyczynianiu się do zmiany klimatycznej. W skali światowej górne 10% emitentów [dwutlenku węgla] odpowiada za niemal 50% całkowitej emisji, natomiast emitenci z dolnych 50% wytwarzają 12% całości emisji.

Program, który pozostał na papierze

Aby przeciwdziałać temu kryzysowi, ONZ jednogłośnie przyjęła w roku 2015 rezolucję zatytułowaną: „Przekształćmy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030”. Zaakceptowany plan działań niezwykle precyzyjnie określił 17 ogólnych i 169 szczegółowych celów, które mają zostać zrealizowane do roku 2030 (zostało nam zatem jedynie osiem lat), aby zbudować świat o zrównoważonej i sprawiedliwej gospodarce (ONZ, 2015). W reakcji na te ustalenia papież Franciszek sformułował w swojej encyklice zatytułowanej *Laudato Si'* (2015) wezwanie, którego treść i zamysł znakomicie wyrażają dwa ustępy z §§ 202 i 53:

Wiele spraw musi zmienić swój kierunek, ale przede wszystkim to cała ludzkość potrzebuje przemiany (§202). [...] Problem polega na tym, że nie mamy jeszcze kultury niezbędnej, by stawić czoło temu kryzysowi, i konieczne jest stworzenie

przywództwa, które wskazałoby drogi, usiłując odpowiedzieć na potrzeby obecnych pokoleń, włączając wszystkich, bez narażania przyszłych generacji. Niezbędne się staje stworzenie systemu normatywnego, zawierającego nienaruszalne ograniczenia i zapewniającego ochronę ekosystemów, zanim nowe formy władzy pochodzące z paradygmatu techniczno-ekonomicznego doprowadzą do zniszczenia nie tylko polityki, ale także wolności i sprawiedliwości (§53).

Jednakże pomimo rezolucji ONZ, apelu papieża oraz obietnic państw członkowskich ponawianych w ramach każdej Konferencji Stron, do tej pory nie poczyniono niemal żadnego postępu w tym względzie. Rok po roku w wystąpieniach na forum Zgromadzenia Narodowego ONZ Sekretarz Generalny António Guterres w coraz dobitniejszych słowach ubolewa nad tym stanem rzeczy. 20 września 2022 roku powiedział on:

Jest inna walka, której musimy położyć kres – nasza samobójcza wojna z przyrodą. Kryzys klimatyczny jest zasadniczym problemem naszych czasów. Zatem musi się on stać nadrzędnym priorytetem każdego rządu i każdej multilateralnej organizacji. A jednak działania na rzecz klimatu opóźnia się, pomimo ogromnego poparcia społecznego dla nich na całym świecie [...]. Nasz świat uzależnił się od paliw kopalnianych. Najwyższy już czas na interwencję. Musimy pociągnąć do odpowiedzialności firmy z sektora paliw kopalnych oraz tych, którzy umożliwiają im działalność. A są to banki, niepubliczny rynek kapitałowy, firmy zarządzające aktywami i inne instytucje finansowe, które nadal inwestują w te przedsięwzięcia i udzielają poręczenia zanieczyszczeniom węglowym. Działania te wspiera potężna machina *public relations*, wydatkująca miliardy, aby zapobiec lustracji przemysłu paliwowego. Tak jak w przypadku przemysłu tytoniowego przed laty, lobbyści i specjaliści od wizerunku rozsiewają szkodliwe, błędne informacje. Sektor paliw kopalnych musi mniej angażować się w zapobieganie katastrofie wizerunkowej, natomiast bardziej w zapobieganie katastrofie globalnej (Guterres, 2022).

W obliczu inercji rządów i organizacji publicznych nie zaskakują wyniki ankiety opublikowanej w czasopiśmie *The Lancet (Planet Health)* 7 września 2021 roku (Marks i in., 2021). Ankietę tę przeprowadzono na platformie internetowej, a udział wzięło w niej dziesięć tysięcy młodych ludzi (w wieku od 16 do 25 lat) z dziesięciu krajów (Australii, Brazylii, Filipin, Francji, Finlandii, Indii, Nigerii, Portugalii, USA i Wielkiej Brytanii). Z odpowiedzi udzielonych przez nich w kwestionariuszu wynika, że:

- ◆ 83% zgadza się ze stwierdzeniem: „Ludzie nie zadbali o planetę”;
- ◆ 77% uważa, że: „Przyszłość jest przerażająca”;
- ◆ 60% czuje się „bardzo” albo „skrajnie” zaniepokojona zmianami klimatu;
- ◆ 39% oświadcza, że „wahają się, czy mieć dzieci”;
- ◆ 31% uznaje, że: „Ich rząd robi wystarczająco dużo, aby uniknąć katastrofy”.

Wypracowanie działań wspierających nadrzędny cel zwalczania bieżących kryzysów

Sytuacja ta niesie ważne konsekwencje dla osób, które zawodowo zajmują się wspomaganiem jednostek w konstruowaniu aktywnego życia. Praktycy tacy nie mają już zasadniczo żadnej innej opcji niż oferowanie jednostkom działań, które przygotowują je do myślenia o własnej przyszłości zgodnie z imperatywem przeciwdziałania wszechobecnemu kryzysowi. Innymi słowy, do namysłu nad następującym pytaniem: Jak powinnam/powiniennem skonstruować moje aktywne życie, aby w roku 2050 około dziesięć miliardów istot ludzkich zamieszkujących świat mogło wieść prawdziwie ludzkie życie w świecie o ograniczonych zasobach?

Nadawanie własnemu życiu kierunku w zgodności z wymogami zrównoważonego, sprawiedliwego i inkluzyjnego rozwoju

Wspieranie ludzi w myśleniu tymi kategoriami wymaga wypracowania działań skierowanych na taki właśnie cel. A to oznacza modyfikację stosowanych obecnie podejść. Aby to uczynić, musimy zacząć od istotnego spostrzeżenia, a mianowicie, że wszelkie działania wspierające konstruowanie aktywnego życia – zarówno te wdrażane dzisiaj (poradnictwo i edukacja kariery), jak i te, które musimy wypracować na przyszłość – zakotwiczone są w tej samej zasadniczej logice. Polegają one na skłanianiu ludzi, aby analizowali swoje przeszłe, bieżące i oczekiwane w przyszłości doświadczenia życiowe (a zwłaszcza działania i sposoby pojmowania ich) w świetle tego, jak wyobrażają sobie przyszłość społeczeństwa, gospodarki oraz organizacji produkcji w zbiorowości, w której będą żyć. Stąd też w trakcie takich działań jednostki dokonują intelektualnej operacji zwanej triangulacją. A mianowicie, łączą one pewne osobiste doświadczenia (przeszłe, teraźniejsze lub oczekiwane) z pewną prognozowaną wspólną przyszłością, a na podstawie tego powiązania wzbudzają (konstruują) zainteresowania, wartości, umiejętności itp. Owe zainteresowania, wartości, umiejętności, itp., stają się „interpretantami” (w terminologii Charlesa Sandersa Peirce’a; zob. Vogel, 2014, s. 79–89) w procesie tworzenia przez jednostkę powiązań między swymi licznymi doświadczeniami, które rozpatruje ona z pewnej przyszłościowej (wyartykułowanej wprost lub niewypowiedzianej) perspektywy, a zatem nadaje im pewne znaczenia.

W obecnie wdrażanych działaniach wspólna przyszłość, do której odnosi się jednostka zastanawiając się nad swoją własną przeszłością, pozostaje niewyartykułowana. Ludzie wyobrażają sobie wspólną przyszłość w postaci prostej kontynuacji dzisiejszego świata. A zatem myślą o tej przyszłości w kategoriach włączenia i kariery zawodowej w organizacjach działających obecnie w ramach systemu wymian ekonomicznych, w którym organizacje te są zakorzenione. Ujmując to prościej, jednostka zadaje sobie następujące pytanie: W jakie funkcje zawodowe najlepiej zainwestować to, co uważam za moje umiejętności, zainteresowania, wartości, itd.,

w świetle rozważań nad moimi doświadczeniami w kontekście obecnych realiów świata pracy?

Jednostka dokonuje oglądu swoich doświadczeń z perspektywy takiej wizji przyszłości, lecz ją właśnie pod znakiem zapytania stawia kryzys kapitałocenu. Dziś analizę swoich doświadczeń życiowych należy opierać na wstępnej refleksji nad światem, który dopiero nadejdzie, oraz nad światem, który razem powinniśmy zbudować. A zatem osią tej refleksji należy uczynić wnioski płynące z planów takich, jak agenda przyjęta przez ONZ w roku 2015, a także podobnych opracowań sporządzonych przez ekspertów w tej dziedzinie, których świetnym przykładem jest zapoczątkowany we Francji Shift Project (Shift Project, 2022). Oznacza to, że nowe działania wspierające muszą pomóc jednostkom, grupom i społecznościom odpowiedzieć na następujące pytanie: Jakie aktywne życie mam (mamy razem) wybrać, aby przyczynić się do zrównoważonego, sprawiedliwego i inkluzyjnego rozwoju?

„Forma życia” – koncepcja u sedna nowego rodzaju wsparcia

Warunkiem wypracowania działań wspierających konstruowanie aktywnego życia zorientowanego na sprawiedliwy i zrównoważony rozwój jest powstanie i ekspansja pola pojęciowego stanowiącego ich zakotwiczenie (Hooley i in., 2018; Plant, 2020). W rzeczy samej, obecnie stosowane działania w zakresie rozwoju kariery oparte są na zestawie koncepcji zapożyczonych z sektora zarządzania zasobami ludzkimi (umiejętności, zatrudnialność, wartości zawodowe, dostosowalność itd.) w funkcjonujących dziś systemach pracy (Supiot, 2019). W rezultacie, chcąc nie chcąc, w działaniach pomocowych za ostateczny horyzont refleksji przyjmujemy te właśnie dzisiejsze systemy pracy.

W przeciwieństwie do tej sytuacji, zasadniczą koncepcją stanowiącą podbudowę nowych działań powinna stać się „forma życia”. Koncepcji tej przypisywano początkową rolę w początkach doradztwa zawodowego, zwłaszcza w analizach Eduarda Sprangera (1914, 1921). Jego książka *Lebensformen. Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit (Formy życia. Psychologia hermeneutyczna a etyka osobowości)* doczekała się kilku wznowień w latach 20. i 30. XX wieku. Niestety, w tłumaczeniu na język angielski, wydanym w roku 1928, tytuł jej brzmiał *Types of Men. The Psychology and Ethics of Personality*, czyli *Typy ludzkie. Psychologia i etyka osobowości*. W efekcie serii interpretacji, którą wydanie to zapoczątkowało, a zwłaszcza przeróbek dokonanych przez Gordona Allporta i Philippa Vernona (1931), sześć form życia opisywanych przez Sprangera obróciło się w sześć typów wyróżnionych przez Johna Hollanda (1959) – w redukcjonistyczną postać psychologii, która zlekceważyła swój fundament, a mianowicie koncepcję „formy życia”.

Jednakże w toku XX wieku nastąpił rozkwit tej koncepcji w kontekście rozważań (między innymi) Ludwiga Wittgensteina, Michela Foucaulta oraz w ostatnich dekadach, Giorgio Agambena. W roku 2015 Estelle Ferrarese i Sandra Laugier, redaktorki poświęconego koncepcji formy życia tematycznego numeru czasopisma

Raisons Politiques wydawanego przez paryski Instytut Nauk Politycznych, zaproponowały na podstawie obecnego stanu badań następującą roboczą definicję formy życia: „Pojęcie formy życia obejmuje splot społecznych praktyk i instytucji, relacji ze światem, sposobów postrzegania, postaw oraz dyspozycji behawioralnych. Określa ono ramy możliwych wyobrażeń o tym, co oznacza dobre życie” (Farrare i Laugier, 2015, s. 5).

Jak już w 1914 roku wskazywał Spranger, z pojęcia formy życia płynnie znacząca korzyść, gdyż umożliwia ono odstępianie od wyobrażenia o zindywidualizowanej jednostce odznaczającej się pewnymi właściwościami, które istotowo ją definiują i nadają jej określoną tożsamość. W zamian zaś możemy dostrzec, że to wszystko, co zazwyczaj uważamy za indywidualny kapitał cech (umiejętności, osobowości, wartości itp.) – wszystko, co w naszych oczach wyposaża jednostkę w pewną tożsamość – jest pochodną formy życia, w której jednostkowe byty współoddziałują, uczestniczą w dialogach i konstruują znaczenia w ramach zakreślonych przez instytucje właściwe tej formie życia.

Tę kluczową kwestię zobrazować można za pomocą fikcyjnego przykładu. Za przykład taki niech posłuży nam tutaj członek chilijskiej społeczności Mapuców uprawiający w niej tradycyjną medycynę. W jego formie życia szczególne uzdolnienia, które posiada (a zwłaszcza wiedza na temat właściwości roślin), cieszą się uznaniem. Wyobraźmy sobie, że uprzemysłowienie gospodarki drzewnej zaburza warunki życia jego społeczności, w efekcie czego mężczyzna ten podejmuje decyzję o wyjeździe do Europy. Oczywiście nie zostanie tam uznany za lekarza, a co gorsza, jeśli będzie praktykował medycynę, wykorzystując to, co w jego pierwotnej formie życia stanowiło jego talent, będzie ścigany przez prawo, a w miejsce jego poprzedniej tożsamości szamana narzucona mu zostanie tożsamość przestępcy.

W przykładzie tym chodzi o to, co w języku zarządzania zasobami ludzkimi nazywa się umiejętnościami (lub kompetencjami): umiejętnościami uchodzącymi za część kapitału kariery posiadanego przez jednostkę. Natomiast z punktu widzenia koncepcji formy życia uzdolnienia i talenty każdej istoty postrzegane są jako pochodna formy życia, w której zakotwiczony jest jej byt. Wydaje się, że pojęcie „zdolności” (*capability*)² zaproponowane przez Amartyę Sena świetnie pasowałoby do tak zarysowanego kontekstu. Sen definiuje „zdolność” jako „możliwość osiągnięcia cenionych konfiguracji sposobów funkcjonowania – tego, co osoba jest zdolna zrobić i kim jest zdolna być” (Sen, 2005, s. 153).

W powiązaniu z pojęciem „formy życia” definicję tę można by uzupełnić w następujący sposób: „[to], co dana osoba faktycznie może robić lub kim może być

² W polskim piśmiennictwie nie ma jednego ustalonego odpowiednika *capacity* w rozumieniu Sena. Najczęściej pojęcie to tłumaczy się jako „zdolność” lub „możliwość”, przy czym zwolennicy każdej z tych opcji mają swoje argumenty na jej poparcie. W tym tekście wybór padł na „zdolność”, przy czym ważne jest, że nie chodzi tutaj o zdolność rozumianą jedynie jako uzdolnienie, ale przede wszystkim o zdolność w sensie zewnętrznie i wewnętrznie uwarunkowanych możliwości realizacji uzdolnień, zamiarów i planów (przyp. tłum.).

w ramach swojej formy życia”. W przypadku fikcyjnego przykładu przytoczonego powyżej oznaczałoby to, że w formie życia ludu Mapuczów pewien rodzaj „obcowania” z roślinami, który moglibyśmy określić jako „wiedzę o roślinach” (zob. Sescola, 2014), niesie ze sobą zdolność funkcjonowania jako ktoś, kogo w naszej kulturze nazwalibyśmy „lekarzem”. Ten tryb „obcowania” nie oznacza jednakże podobnej zdolności w formach życia współczesnych społeczeństw Zachodu.

Należy wspomnieć o jeszcze jednym ważnym elemencie koncepcji formy życia, a mianowicie o tym, że organizacje ludzkie zasadniczo różnią się od grup zwierzęcych. Ludzkie formy życia niewiele mają wspólnego z organizacją ula i roju, a to dlatego że forma życia zawsze pozostaje w stanie potencjalnym, nawet jeśli wydaje się zrealizowana, utrwalona i osiągnięta. W swojej refleksji Agamben roztrząsa tę właśnie kwestię, wskazując, że od innych gatunków odróżnia ludzi namysł nad szczęściem – ludzie zastanawiają się nad tym, co uczyniłoby ich życie szczęśliwym. W efekcie, nieodmiennie podejmują rozważania nad formą życia, która każdemu zapewniłaby doskonale szczęście (Agamben, 2000, s. 4):

Pojedyncze sposoby, akty i procesy życia nigdy nie są po prostu *faktami*, są one zawsze i przede wszystkim *możliwościami* życia, zawsze i przede wszystkim władnością (*potenza*). Żadnego zachowania ani żadnej formy ludzkiego życia nie wymusza jakiegoś szczególnego biologicznego powołania, ani też nie narzuca jakaś konieczność. Bez względu na to, jak zwyczajowe, powtarzalne i społecznie obowiązujące by one były, zawsze zachowują one charakter możliwości. Dlatego właśnie istoty ludzkie – posiadające możność zrobienia lub niezrobienia czegoś, sukcesu i porażki, zatracenia się i odnalezienia siebie – są jedynymi bytami, w których życiu stawką jest szczęście, jedynymi bytami, których życie jest nieodwracalnie i dotkliwie przyporządkowane szczęściu. Ale to automatycznie sprawia, że forma-życia konstytuowana jest jako życie polityczne.

Rozpatrują te cechy każdej „formy-życia” w odniesieniu do bieżących i potencjalnych kryzysów XXI wieku, Ferrarese i Laugier (2015, s. 10) stwierdzają:

Możliwość radykalnego przekształcenia naszej formy życia wyznacza w rzeczy samej horyzont działań podejmowanych w naszym stuleciu [...] służących, na przykład, adaptacji do nowych warunków klimatycznych i środowiskowych [...]. To „my” jesteśmy władni przemodelować nasze formy życia. Zostaje nam tylko ustalić, kim jesteśmy „my”, a właśnie to nadal pozostaje trzonem krytyki koncepcji formy życia. Tak czy inaczej, okazuje się, że to faktycznie przez sprawczość w ramach i w stosunku do form życia, a nie przez „definicje” czy kryteria człowieczeństwa, będziemy w stanie określić ludzką przestrzeń i ekspresję.

Taki wniosek skłania nas do wypracowania działań wspierających konstruowanie aktywnego życia zorientowanego na przeciwdziałanie niebezpieczeństwom grożącym obecnie rodzajowi ludzkiemu. Wsparcie w określaniu form życia powinno opierać się na podwójnej refleksji. Z jednej strony refleksja ta powinna być zbiorowa i dotyczyć systemów form życia dających wszystkim dostęp do możliwości

szczęśliwego życia. Z drugiej zaś, powinna być ona jednostkowa i odnosić się do osobistego potencjału realizowania w przyszłości własnej formy aktywnego życia w powiązaniu z formami innych ludzi w oparciu o własne (być może katalizowane przez dialogi z innymi) interpretacje – odczytania – swoich przeszłych, teźniejszych i wyczekiwanym doświadczeń życiowych. Ostateczny cel tych nowych działań wspierających można by zatem ująć w następujący sposób: „Celem jest umożliwienie jednostkom, grupom i społecznościom rozwoju i wykorzystywania zdolności niezbędnych do konstruowania i realizacji aktywnego życia stanowiącego ekonomicznie i ekologicznie zrównoważone oraz po ludzku sprawiedliwe formy życia” (zob. Guichard, 2021a, 2021b).

Interwencje dla młodzieży i dorosłych

W tych ramach koncepcyjnych można wypracować działania skierowane tak do młodzieży, jak i do dorosłych. Formami odpowiednimi dla młodzieży byłyby warsztaty edukacji „kariery” (gdzie kariera oznacza „przebieg aktywnego życia”), które nie mówiłyby już o istniejących funkcjach zawodowych, natomiast skłaniałyby uczestników do namysłu nad ogólnymi i szczegółowymi celami wyliczonymi w rezolucji ONZ z roku 2015 (lub też ustalonymi przez analityków specjalizujących się w tej dziedzinie). W trakcie takich warsztatów dla młodzieży, uczestnicy zadawaliby sobie następujące pytania: Do osiągnięcia którego z tych celów mogę się najbardziej przyczynić? Jakich form aktywnego życia wymaga takie przedsięwzięcie? Które z nich najbardziej by mi odpowiadały? Jak mogę się do nich przygotować?

Podobne warsztaty dla dorosłych uświadamiałyby uczestnikom konieczność zreformowania globalnych systemów produkcji i wymiany dóbr i usług (w celu „reterytorializacji” pewnych branż produkcji i tworzenia uproszczonego obiegu) (zob. Azam, 2007; Baschet, 2021) oraz krzewiłyby zbiorowy namysł nad możliwościami wdrażania lokalnych systemów produkcji i wymiany dóbr i usług na danym obszarze (Mandin, 2009).

Zarówno młodzież, jak i dorosłych można by również wspierać stosując indywidualne dialogi poradnicze pomagające im analizować rozmaite doświadczenia życiowe (minione, obecne i wyobrażone przyszłe) z perspektywy aktywnych form życia wytwarzających dobra i usługi, sprzężonych z modelem gospodarki zrównoważonej ekologicznie i sprawiedliwej społecznie. Rezultatem takich działań byłoby określenie nieodzownych ku temu zdolności.

Podsumowanie. Warunki działania

W obliczu wielowymiarowego kryzysu kapitałocenu jedynym wyborem, jaki nam pozostał w dziedzinie działań wspierających konstruowanie aktywnego życia, jest realizacja postanowień rezolucji przyjmowanych (często jednogłośnie) przez główne organizacje międzynarodowe (ONZ i jej działające w węższych sektorach

agendy, takie jak UNESCO i Międzynarodowa Organizacja Pracy). Imperatyw ten pociąga za sobą gruntowną rewizję celów takiego wsparcia, a zatem i interwencji proponowanych jednostkom wraz z ich koncepcyjnymi źródłami. Zasadniczym wyzwaniem jest obecnie wspomóc wszystkich w wyobrażeniu sobie przyszłości, w której mogliby znaleźć dla siebie miejsce. W przyszłości tej niemożliwe będzie utrzymanie obecnego modelu rozwoju kariery, w którym za ostateczny horyzont refleksji przyjmuje się istniejące dziś systemy pracy. Owa wyobrażona przyszłość może jedynie być przyszłością form aktywnego życia nieodzownych do powstania zrównoważonej i sprawiedliwej gospodarki światowej.

Celem nowych działań, które można i należy wypracować w oparciu o koncepcje „aktywnego życia” i „formy życia” w powiązaniu z koncepcją „zdolności”, winno być skłanianie jednostek, aby zadawały sobie pytanie: dzięki jakim formom życia możemy (mogę) przyczynić się do ekonomicznie zrównoważonego i sprawiedliwego dla wszystkich ludzi rozwoju? Jakie zdolności łączą się z tymi formami życia? Jakie obecne formy aktywnego życia umożliwiłyby mi (nam) rozwijanie takich zdolności?

Jednakże, zanim zaprezentujemy społeczeństwu nowe formy wsparcia, musimy najpierw zmierzyć się z dwoma zasadniczymi wyzwaniami. Jednym z nich jest przeprowadzenie badań w celu doskonalenia nowych interwencji zarówno na drodze testowania ich, jak i przez doprecyzowanie ich koncepcyjnych podstaw. Drugim wyzwaniem jest zaś stworzenie struktur umożliwiających społeczeństwu korzystanie z tych działań.

Badaniami takimi zajmuje się powstała na Uniwersytecie Wrocławskim Katedra UNESCO prowadząca program UNITWIN poświęcony „konstruowaniu kariery i życia na rzecz zrównoważonego rozwoju i godnej pracy (poradnictwo, doradztwo i edukacja)”, w którym uczestniczy około dwudziestu uczelni. Grupa ta organizuje konferencje i prowadzi szeroką działalność publikacyjną, której owocem są, między innymi, dwie monografie (CohenScali i in., 2018; Guichard i in., 2016). Przedsięwzięcia te realizowane są bez żadnych specjalnych funduszy. Prace Katedry UNESCO i programu UNITWIN odbywają się poniekąd na obrzeżach regularnej działalności zaangażowanych badaczy i jednostek uczelnianych. Nie ogłasza się praktycznie żadnych konkursów na projekty badawcze w zakresie wspierania form aktywnego życia zorientowanych na zrównoważony i sprawiedliwy rozwój. Unia Europejska przyznaje finansowanie w oparciu o swoją definicję konstruowania aktywnego życia, która sprowadza to do rozwoju kariery zawodowej i niezbędnego ku temu kształcenia: skupia się na zatrudnialności, ruchu pracowników na runku pracy i staraniach, aby osoby starsze i z niepełnosprawnością pozostawały aktywne zawodowo.

Dodatkowo, otwartą pozostaje kwestia udostępniania nowych działań społeczeństwu. Niektóre z nich należałoby włączyć do szkolnych programów nauczania, co wymagałoby gruntownych reform oświatowych. Inne skierowane są do osób, które już nie uczęszczają do szkół. W ubiegłym stuleciu w wielu państwach

europiejskich (i niewątpliwie nie tylko tam) założono publiczne placówki doradztwa zawodowego. Można by wprowadzić w nich zmiany i przekierować ich działania tak, aby służyły nowym celom. Jednakże wdrażane dziś powszechnie strategie neoliberalne dążą raczej do stopniowej likwidacji usług publicznych (Supiot, 2022). Trudno wyobrazić sobie, aby prywatne organizacje zastępujące publiczne placówki poradnicze były w stanie poradzić sobie z problemami innymi niż włączenie w obecne systemy pracy oraz tranzycje zawodowe w ich ramach. Czy wystąpienia grup obywatelskich, ruchów protestu i rozmaitych stowarzyszeń staną się impulsem do zainicjowania takich usług, które można by nazwać „laboratoriami prowadzącymi doświadczenia na rzecz sprawiedliwego i zrównoważonego rozwoju”, sięgając po sformułowanie zaproponowane przez Michela de Certeau (1972, s. 402) w nieco innym kontekście?

Pytania te do dzisiaj pozostają bez odpowiedzi. 20 września 2022 roku, Sekretarz Generalny ONZ ponowił swoje wezwanie do przywódców politycznych na całym świecie:

W drodze na XXVII Konferencję Klimatyczną ONZ w Egipcie apeluję do wszystkich przywódców o realizację celów Porozumień Paryskich. Zwiększcie swoje ambicje klimatyczne. Wsłuchajcie się w głosy waszych obywateli domagających się zmiany. Inwestujecie w rozwiązania prowadzące do zrównoważonego wzrostu gospodarczego (Guterres, 2022).

Czy apele António Guterresa zostaną w końcu wysłuchane?

Tłumaczenie z języka angielskiego – Patrycja Poniatowska

Bibliografia

- Agamben, G. (2000). *Means without ends: Notes on politics*. University of Minnesota Press.
- Allport, G.W., Vernon, P.E. (1931). *Study of values: Manual*. Houghton Mifflin.
- Arendt, H. (1958). *The Human condition*. University of Chicago Press. [wyd. pol. *Kondycja ludzka*, tłum. A. Łagodzka. Aletheia, 2000]
- Arendt, H. (1960). *Vita activa oder Vom tätigen Leben*. Piper & Co.
- Azam, G. (2007). *Reterritorialisation de l'économie: un enjeu pour la solidarité, un enjeu pour l'écologie*. 7èmes journées du réseau interuniversitaire de l'économie sociale et solidaire (RIUESS – Rennes – 24 et 25 mai 2007). http://base.socioeco.org/docs/azam_genevieve_rennes_2007.pdf
- Baschet, J. (2021). *Basculements. Mondes émergents, possibles, désirables*. La Découverte.
- Blustein, D. (2006). *The psychology of working: A new perspective for career development, counseling, and public policy*. Lawrence Erlbaum.
- Certeau, M. de. (1972). La culture dans la société. *Etudes*, 336(3), 389408.

- Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. (2022). *World inequality report 2022: Executive summary*. World Inequality Lab. https://wir2022.wid.world/www-site/uploads/2022/03/0098-21_WIL_RIM_EXECUTIVE_SUMMARY.pdf
- Cohen-Scali, V., Pouyau, J., Podgórný, M., Drabik-Podgórná, V., Aisenson, G., Bernaud, J.L., Moumoula, I., Guichard, J. (red.). (2018). *Interventions in career design and education: Transformation for sustainable development and decent work*. Springer.
- Descola, P. (2014). *Beyond nature and culture*. University of Chicago Press.
- Edwards, R.C., Reich, M., Gordon, D.M. (red.). (1975). *Labor market segmentation*. D.C. Heath Co.
- Ferrarese, E., Laugier, S. (red.). (2015). Politique des formes de vie. *Raisons Politiques*, 57, 512. <https://doi.org/10.3917/rai.057.0005>
- Franciszek. (2015). *Encyklika Laudato Si' Ojca Świętego Franciszka poświęcona trosce o wspólny dom*. https://www.vatican.va/content/dam/francesco/pdf/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si_pl.pdf
- Global Footprint Network. (2022). *Country overshoot day*. <https://www.overshootday.org/newsroom/country-overshoot-days/>
- Guichard, J. (2021a). Accompagner l'orientation des vies actives vers une économie durable, équitable et humaine. W: V. Cohen-Scali (red.), *Psychologie de l'orientation tout au long de la vie. Défis contemporains et nouvelles perspectives* (s. 249–268). Dunod.
- Guichard, J. (2021b). Par-delà les compétences à s'orienter, la capacité de diriger sa vie active vers un développement équitable et durable (Postface). W: M. Bangali (red.), *Compétence/s à s'orienter: de la théorie à la pratique [Career construction skill/s: from theory to practice]* (s. 139–146). Mardaga.
- Guichard, J. (2022). From career guidance to designing lives acting for fair and sustainable development. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 22(34), 581601. <https://doi.org/10.1007/s10775-022-09530-6>
- Guichard, J., Drabik-Podgórná, V., Podgórný, M. (red.). (2016). *Counselling and dialogues for sustainable human development*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Guichard, J., Vignoli, E. (red.). (2010). S'orienter: construire sa vie. *L'Orientation Scolaire et Professionnelle*, 39, 3–182. <https://doi.org/10.4000/osp.2397>
- Guterres, A. (2022, 20 września). *Secretary-General's address to the General Assembly of the United Nations*. <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2022-09-20/secretary-generals-address-the-general-assembly>
- Holland, J.L. (1959). A theory of vocational choice. *Journal of Counseling Psychology*, 6(1), 3545. <https://doi.org/10.1037/h0040767>
- Hooley, T., Sultana, R.G., Thomsen, R. (red.). *Career guidance and social justice in a neoliberal world. Contesting neoliberalism*. Routledge.
- Huteau, M. (2002). *Psychologie, psychiatrie et politique sous la troisième république; la biocratie d'Edouard Toulouse (1865–1947)*. L'Harmattan.
- Malm, A. (2015, 30 marca). The Anthropocene myth. *Jacobin*. <https://jacobin.com/2015/03/anthropocene-capitalism-climate-change/>
- Mandin, D. (2009). *Les systèmes d'échanges locaux (SEL). Circulations affectives et économie monétaire*. L'Harmattan.

- Marks, E., Hickman, C., Pihkala, P., Clayton, S., Lewandowski, E.R., Mayall, E.E., Wray, B., Mellor, C., van Susteren, L. (2021). Young people's voices on climate anxiety, government betrayal and moral injury: A global phenomenon. *Lancet. Planetary Health*, 5, 863–873. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3918955>
- Moore, J.W. (2017). The capitalocene, Part I: On the nature and origins of our ecological crisis. *Journal of Peasant Studies*, 44(3), 594–630. <https://doi.org/10.1080/03066150.2016.1235036>
- ONZ. (2015, 21 października). *Rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne w dniu 25 września 2015 r. 70/1. Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*. https://www.unic.un.org.pl/files/164/Agenda%202030_pl_2016_ostateczna.pdf
- Plant, P. (2020). Paradigms under pressure: Green guidance. *Nordic Journal of Transitions, Careers and Guidance*, 1(1), 1–9. <https://doi.org/10.16993/njtcg.25>
- Rada Unii Europejskiej. (2008, 13 grudnia). *Rezolucja Rady i przedstawicieli rządów państw członkowskich zebranych w Radzie z dnia 21 listopada 2008 r. w sprawie lepszego uwzględniania poradnictwa przez całe życie w strategiach uczenia się przez całe życie*. Dz. Urz. UE, C 319.4. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:319:0004:0007:PL:PDF>
- Richardson, M.S. (2012). Counseling for work and relationship. *Counseling Psychologist* 40(2), 190–242. <https://doi.org/10.1177/0011000011406452>
- Savickas, M.L., Nota, L., Rossier, J., Dauwalder, J.-P., Duarte, M.E., Guichard, J., Soresi, S., van Esbroeck, R., van Vianen, A.E.M. (2009). Life designing: A paradigm for career construction in the 21st century. *Journal of Vocational Behavior*, 75(3), 239–250. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2009.04.004>
- Sen, A. (2005). Human rights and capabilities. *Journal of Human Development*, 6(2), 151–166. <https://doi.org/10.1080/14649880500120491>
- Shift Project. (2022). *The Shift Project*. <https://theshiftproject.org/en/home/>
- Spranger, E. (1914). *Lebensformen. Ein Entwurf* [Formy życia. Szkic]. W: *Festschrift für Alois Riehl. Von Freunden und Schülern zu seinem 70. Geburtstage dargebracht* [A publication in honor of Alois Riehl. Offered by friends and students on his 70th birthday] (s. 413–522). Max Niemeyer Verlag.
- Spranger, E. (1921). *Lebensformen: Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit* [Formy życia: Psychologia hermeneutyczna a etyka osobowości]. Max Niemeyer Verlag.
- Spranger, E. (1928). *Types of men. The psychology and ethics of personality*. Max Niemeyer Verlag.
- Supiot, A. (2019). *Le travail n'est pas une marchandise: Contenu et sens du travail au XXIe siècle* [Praca nie jest towarem. Treść i znaczenie pracy w XXI wieku]. Collège de France. <https://doi.org/10.4000/books.cdf.7026>
- Supiot, A. (2022). *La Justice au travail* [Sprawiedliwość w pracy]. Editions du Seuil.
- United States Bureau of Education. (1914). Papers presented at the organization meeting of the National Guidance Association, Grand Rapids, Michigan, 21–24 October 1913.

United States Bureau of Education Bulletin, 14(587), 194. https://www.ncda.org/aws/NCDA/asset_manager/get_file/59456?ver=3946

Vogel, J. (2014). *Sémiotique de l'information chez Charles S. Peirce [Semiotyka informacji według Charlesa S. Peirce'a]*. Rozprawa doktorska. Université du Québec. https://central.bac-lac.gc.ca/.item?id=TC-QMUQ-6457&op=pdf&app=Library&is_thesis=1&oclc_number=897719949